

FRANTIŠEK ŠMAHEL
Praha

FARNÍ MAJETEK V PŘEDHUSITSKÝCH ČECHÁCH: PŘÍPAD TÁBORSKA

Drobný majetek farních kostelů byl všude, a přesto téměř nefiguruje v celkových odhadech pozemkového církevního zboží. Důvod je prostý, nikdo zatím nebyl s to vcelku postihnout roztržštěný fundus farních a oltářních beneficí, jichž jen v pražské diecézi bylo na tři tisíce¹. Otázka, kterou klademe, zní: byl skutečně farní pozemkový majetek ve svém souhrnu natolik bezvýznamný, že se jím v makroskopických úvahách netřeba zabývat? Nen v silách jednotlivce, aby otázku

Velikost a poloha zkoumané oblasti

¹ Podle posledních výzkumů měla pražská arcidiecéze kolem roku 1400 celkem 2084 farních a 710 samostatných oltářních beneficí. Počet nebeneficiálních vikářů a jiných duchovních lze odhadnout na 1200 osob. Srov. Z. Hledíková, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 354–357.

zodpověděl beze zbytku. Jednou možnou cestou se jeví komplexní systémová analýza jednoho regionu, kterou by bylo možné případně ověřit podobnými výzkumy jiných, teritoriálně ucelených oblastí. I když skrovný příspěvek do jubilejního sborníku může být pro čtenáře odtažitě povahy, přece jen se v něm odrážejí metodické a poznávací přístupy, jimiž profesor Jerzy Kłoczowski vstoupil do povědomí srovnávací historie církevních dějin pozdního středověku².

Výběr regionu má svou spojitost s osudovou etapou husitské revoluce, která pronikavě zasáhla do českých dějin od konce 14. do počátku 16. století. Tábořsko, jimž rozumíme území dnešního správního okresu Tábor s drobnými přesahy při severních hranicích obvodu respektujícími dějinné teritoriální vazby regionu, bylo krajem, v němž se zrodily lidové proudy české radikální reformace. Bezmála vše, co se zde v době vlády Václava IV. (1378–1419) odehrávalo, tak či onak dávalo souřadnice obrovskému revolučnímu vzruchu, který počínaje rokem 1420 posunul Tábořsko do středu české a namnoze i středoevropské historie. A protože české opravné a později revoluční hnutí směřovalo v prvé řadě proti zesvětštělé institucionální církvi, pohled do této oblasti by měl napomoci k lepšímu poznání konkrétního podhoubí, z něhož radikální reformace vyrůstala.

V kraji nebylo žádného královského města ani většího korunního majetku. Největší vliv zde měli jihočeští magnáti páni z Rožmberka, jimž vedle několika velkých hradů patřilo i město Soběslav. Hlavním ekonomickým a tržním střediskem bylo však Sezimovo Ústí, patřící méně zámožnému panskému rodu pánů z Ústí. Právě v tomto městě vznikla první ulivná husitská obec na českém venkově, jejíž příslušníci také na jaře 1420 své sídliště přenesli na nedalekou, strategicky položenou výšinu, již dali biblické jméno Tábor. Tím také vzal za své dominikánský konvent, který vedle kláštera Menších bratří v městečku Bechyně doplňoval farní síť o nepočetný řeholní klerus.

Ve správní soustavě předhusitské pražské arcidiecéze bezmála celé území dnešního tábořského kresu příslušelo bechyňskému arcidiakonátu a v jeho rámci pak třem diakonátům. Jedině fara v Rechúovicích (dnes Vrcholtice) byla součástí arcidiakonátu kouřimského (Kouřim). Téměř celá síť církevních institucí byla již staršího data. Za vlády Václava IV. přibýly ke 42 farním kostelům pouze tři nové, dvě špitální kaple, hradní kaple s dvěma oltáři a většina z deseti beneficiálních kaplanství. Nad 17 farními chrámy měly patronát panské rody (z toho Rožmberkové 11), nad 24 příslušníci nižší šlechty a nad třemi duchovenstvo. Měšťanům patřilo podací právo jen k jednomu kostelu a ke dvěma beneficiálním oltářům.

Hustotou sítě svých institucí a počtem duchovenstva pražská předhusitská arcidiecéze dosáhla maxima v celém svém vývoji³. Oboji vzhledem k počtu obyvatel zřejmě přesahovalo ekonomickou únosnost Českých zemí a míru jejich potřeb. Co bylo příznačné pro celek platilo v malém i pro tuto část bechyňského arcidiakonátu (ca 1300 km²). Ke 45 plebánům třeba započít 10 beneficiálních kaplanů, na 50 dalších oltářníků, vikářů, kazatelů a přibližně 20 řeholníků v obou konventech.

² Zvl. srov. J. Kłoczowski, *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*, Warszawa 1984.

³ Více k tomu F. Šmahel, *Antytezy czeskiej kultury późnego średniowiecza*, „Kwartalnik Historyczny” XC: 1983, s. 714–721.

Všech těchto 120 až 125 duchovních žilo z nadpráce místního poddaného obyvatelstva, jež navíc odvádělo pozemkovou rentu dalším církevním, vrchnostem, které v kraji měly pozemkový majetek, nikoli však sídlo. Percentuální zastoupení kněží v celku ekonomicky činného obyvatelstva nebylo všude stejné. Největší koncentraci duchovních lze předpokládat v Sezimově Ústí (1:15), v ostatních městech a městečkách úměrně menší (1:25). Naproti tomu na 230 držitelů poddaných gruntů arcibiskupského panství Chýnov připadali pouze tři kněží. A jelikž církev na svém panství se spokojila s poměrem 1 : 80, připadal by jeden kněz přibližně na 400 obyvatel, počítáme-li s pětičlennou rodinou každého živatele. Všechny tyto odhady jsou značně přibližné, stejně tak jako celkový předpoklad, že ve sledované oblasti na každého duchovního připadalo dvě stě obyvatel.

Běžným měřítkem zámožnosti far v pražské arcidiecezi bývá výše desátku, který v období 1352 až 1405 každý držitel benefícia platit papežské kurii. Je-li v měřítku celé diecéze oprávněn předpoklad, že desátek v průměru tvořil jednu dvacetinu (1/20) celkového výnosu benefícia, v případě regionu lze se dobrat výsledků nepoměrně spolehlivějších⁴. Velmi cenným ukazatelem jsou zejména smlouvy o pronájmu far, jež ukazují, že poměr výše ročního nájmu k desátku byl zpravidla ještě vyšší a dosahoval až relace 1: 50.

Základní ekonomický fond fary s jedním knězem, aby fara mohla vůbec existovat, činil kolem roku 1400 minimálně 10 kop pražských stříbryných grošů ročního důchodu. Tomuto minimu odpovídá výše nadání všech známých beneficiálních kaplanství. Stačilo-lo ještě v 80. letech 14. století ke zřízení beneficiálního oltáře 8 kop, v následujících desetiletích bylo již třeba 9 až 10 kop. Pokud se vyskytuje fundace s nižším ročním platem, vždy byly její součástí ještě další nemovitosti. Doložené nadace na místa vikářů se pohybují v rozmezí 6 až 9 kop. V několika případech byla stanovena výše peněžité odměny vikáři či oltářníkovi s přihlédnutím ke stravě, kterou měl u farářova stolu. Tyto částky činily 2 až 3 kopy ročně, při čemž farářovy výdaje na stravu se počítaly přibližně na tři kopy. Tato částka se zhruba shoduje s výdajem půl groše, kterou musel denně vydávat za stravu a pití chudý klerik v Praze.

Všechny tyto zdánlivě podružné propočty nabývají na významu tím, že s jejich pomocí lze přibližně stanovit minimální materiální prostředky na obživu a odměny duchovenstva v celé sledované oblasti, nepočítaje v to zádušní jmění (fabrica ecclesiae) a jiné zdroje nutné k opravám či přestavbám kostelů apod. Vyhodnocením všech dostupných pramenů bylo tak možné odlišit 9 far chudých s jedním knězem od 27 far středně zámožných s dvěma knězi a 9 bohatých far s třemi a více duchovními. Víme-li již že chudá fara se musela spokojit s 10 kopami grošů ročně, fary bohaté měly důchody minimálně třikrát vyšší. Nejpočetnější skupina středních far musela mít k základnímu fondu 10 kop navíc ještě minimálně dalších šest kop na vikáře – oltářníka. Vynásobením základního fondu příslušným počtem far získáme sumu 782 kop. K této částce je třeba dále připojit příjmy 10 beneficiálních

⁴ K výši desátku v poměru ke skutečnému velikosti benefícia R. Nový, *K sociálnímu postavení farního kléru v Čechách v době předhusitské*, „Sborník historický“ 9 : 1962, s. 177. Zde také rozbor majetku několika vybraných far.

kaplanů a špitálních kněží v průměrně výši 9 kop (90 kop celkem) a existenční minimum 20 řeholníků po 4 kopách ročně (80 kop). Velikost výsledné sumy 962 kop grošů lépe vynikne, srovnáme-li ji s výnosem poddanských platů 13 vesnic panství Chýnov, který za půl roku 1382 činil 32 kop a 5 grošů. A protože naprostá většina těchto důchodů byla kryta platy poddanských usedlostí a desátky z úrody, živilo duchovní v naší oblasti přes 800 středně velkých poddanských usedlostí s průměrným ročním platem ve výši 70 grošů.

Dobrali jsme se jednoho z kořenů sociální otázky v kraji, kde se až dosud ve srovnání s některými sousedními regiony zdál pozemkový majetek církve vcelku zanedbatelný. Ve skutečnosti však drobný majetek 45 far a 2 řeholních konventů se v souhrnu blížil velikosti pozemkového majetku největších vlastníků půdy v kraji, tj. pánům z Rožmberka. Zhruba 15 dalších církevních institucí odčerpávalo z oblasti menší či větší sumy, aniž by zde měly stálé sídlo. Není divu, že viklefsko-husitský program „chudé církve“ v duchu návratu k prvotní křesťanské pospolitosti nalézal právě na Táborsku širokou odezvu.

Spojnice mezi neúměrně vysokým majetkem církve a reformními požadavky však nebyly tak přímočaré a prostoduché, jak by se na základě uvedených údajů mohlo zdát. Předně značná část církevních peněz odplývala do Prahy, Avignonu, Říma či jinam prostřednictvím povinných papežských desátek, nejrůznějších poplatků a subsidií⁵. Na výnosu církevních statků se nemalou měrou podílel i panovník, který si v některých letech vynutil na papežské kúrii výnos celého nebo části desátku pro svou pokladnu⁶. Navzdory tomu, že církve v Českých zemích vlastnila obrovské pozemkové a jiné majetky, její faktická finanční situace se v desetiletích před husitskou revolucí stále zhoršovala. Třebaže některé velké kláštery dále ještě prosperovaly, většina církevních institucí včetně pražského arcibiskupství vězela až po krk v dlužích⁷. Program sekularizace církevního jmění tímovšem neztrácel pro husitskou šlechtu na přitažlivosti, neboť také její hospodářská situace šla od deseti k pěti.

Vedle těchto protipohybů, jež do značné míry vyplývaly z univerzálního církevního fiskalismu a z krizových ekonomických trendů Českých zemí před rokem 1420, třeba mít na zřeteli i motivy religiozní povahy. Ty namnoze byly v přímém rozporu s reformními tendencemi, neboť jejich důsledkem bylo zvýšení ekonomického a finančního potenciálu církve v kraji. Strmě vzestupná křivka nadací v šlechty společenských vrstev od přelomu 70. a 80. let 14. století signalizuje zjevnou proměnu v postojích k církvi, zčásti vyvolanou zvýšeným nátlakem církve samotné, zčásti vzrůstem a zniterněním privátní zbožnosti. Oboji se vzájemně doplňovalo, takže rozeznat skutečné podněty dárců není vždy snadné.

⁵ Více k tomu J. Eršil, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve třetí čtvrtině 14. století*, Praha 1959 (Rozpravy ČSAV, ŘSV, 69 :1959, seš. 10) a *Zatížení církevními dárkami v Čechách na počátku 15. století*, „Československý časopis historický“ 10 : 1962, s. 533–555.

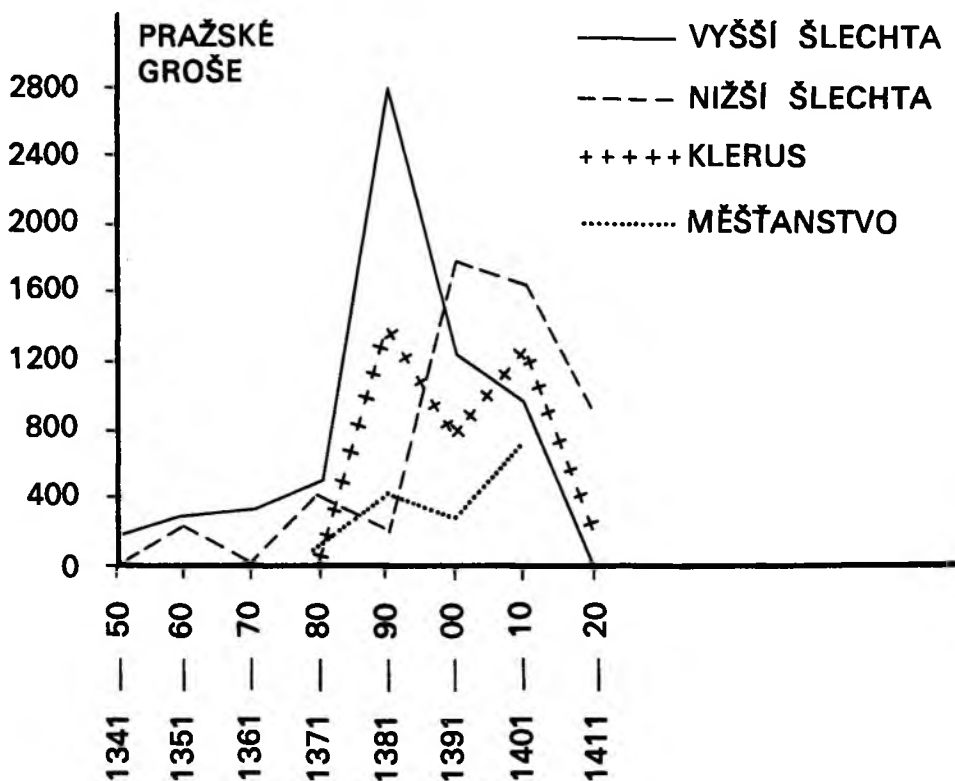
⁶ Srov. Z. Hledíková, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, „Československý časopis historický“ 24 : 1976, s. 244–278.

⁷ K celkové situaci církevních institucí před rokem 1420 souhrnně F. Šmahel, *Krise und Revolution: Die Sozialfrage im vorhusitischen Böhmen, in Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*, Stuttgart 1984, s. 71–72.

Shromážděním a vyhodnocením všech listinných a jiných dokladů se podařilo se značnou spolehlivostí zjistit celkovou výši nadací v poddanských platech a penězích za léta 1341 až 1420⁸. Prudký vzestup je patrný až v posledních dvou desetiletích 14. století, tj. v době, kdy předpokládáme nárůst privátní zbožnosti (jen zčásti totožné s hnutím devotio moderna) ve vrstvách nižší šlechty a městského obyvatelstva. Lze usuzovat, že naše venkovská oblast v tomto ohledu měla značné zpoždění za Prahou a Kutnou Horou, dvěma největšími městy království, kde podobný trend lze doložit již dříve.

Největší sumy sice plynuly církvi od panských rodů, nižší šlechta však ve svém souhrnu držela od počátku 80. let s vysokou aristokracií krok (srov. graf). Pozoruhodná není jen výše částek odkázaných platů, na něž panstvo vynaložilo 1050 a nižší šlechta 875 kop grošů ale i rozložení donací v časové ose. Vrcholné období panské štědrosti spadá do desetiletí 1381–1390, kdy dva čelné aristokratické rody převážně z prestižních důvodů soupeřily o širší věhlas a duchovních lesk vlastních sídel. Prudký pokles v následujících desetiletích padal na vrub účasti jihočeské

Nadace v poddanských platech a penězích 1341–1420

⁸ Podrobné výsledky a data komplexního výzkumu vjdou v připravovaných *Dějínách Tábora I.* (České Budějovice, 1988).

vysoké šlechty v revoltě proti králi, jež si vyžádala enormních finančních částek na krytí vojenských výdajů. Od počátku 90. let naopak několikanásobně vzrostly nadace nižší šlechty a po dvě desetiletí značně převyšovaly obdarování ze strany panstva. Měšťanstvo se na nadacích podílelo podle svých možností, vesničané jen výjimečně, a to v případě, kdy přispívali na zřízení nové fary ve svém bydlišti. Poslední předrevoluční dekáda se již vyznačovala všemi znaky kolísavých postojů, zmatků a nejistot vyvolaných krizovou situací a proticírkevní reformní agitací.

Všechny vyčíslitelné donace a značná část dalších nadací nemovitostí dály se formou úročních poddanských platů anebo v hotovosti, jež byla určena na zakoupení pravidelného platu. Jelikož výnos z pozemkového majetku činil pro majitele nebo držitele 10 % ročně, byla hotovost v poměru k platu vždy desetinásobně vyšší. Přepočteme-li všechny nadace na roční platy, dostalo se tak jen touto cestou „mrtvé ruce“ na 90 poddanských usedlostí statků střední velikosti od panstva a zhruba 75 statků od nižší šlechty. Jestliže páni z Rožmberka svou štedrostí ztráceli nepatrné části svých rozsáhlých držav, pro některé rody drobné šlechty byly tyto odkazy nejednou na hranici ekonomické únosnosti. Dvě okolnosti třeba přitom mít na paměti. Předně úzké sepětí patronátních rodů s místním kostelem, jehož beneficium bylo nezřídka určeno pro kněze – příbuzného. V podobných případech měly nadace kostelů i fundace oltářů formu věčné renty pro některého vysvěceného člena rodu, jako tomu bylo i v případě věn dívek, s nimiž vstupovaly do ženského konventu. I v naší oblasti se tak v některých vesnicích světská a církevní moc spojovala v ruku jednoho a téhož rodu. Příbuzenské vztahy farářů s patronátní šlechtou nemohly zůstat bez vlivu na její postoje k reformnímu programu „chudé církve“, neboť sekularizace kostelního majetku v těchto případech by znamenala úbytek rodového zboží.

Závěrem klademe důraz na uvážlivý přístup k ekonomickým faktorům. Ty sice hrály v církevní otázce Českých zemí na prahu husitské značnou roli, zdaleka ne však ve všem všudy rozhodující. Nemalý vliv na rychlé šíření reformních proudů měly morální a jiné prohřešky lokálního duchovenstva proti principům řádného křesťanského žití. Nebylo snad zlořádu, pro který by se v kraji nenašlo dokladů. V neposlední řadě pak vstupovaly do hry individuální náboženské prožitky, hloubka religiózních postojů a míra stotožnění s programovými požadavky reformních ohnisek v Praze i na venkově. Dělicí čára mezi stoupenci a odpůrci reformního a revolučního hnutí totiž probíhala vertikálně přes celou společenskou pyramidu, uvnitř městských obcí, vesnických farních obvodů a nezřídka i uvnitř jednotlivých rodin a rodů.